

„Pradžią turi kurti pats“: neįgaliųjų studentų dalyvavimas aukštosiose mokyklose Lietuvoje

RŪTA RUOLYTĖ-VERSCHOORE

Vytauto Didžiojo universitetas

JONAS RUŠKUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjama neįgaliųjų studentų padėtis Lietuvos aukštajame moksle. Istatymais užtikrinamos lygios galimybės ir sąlygų studijuoti aukštosiose mokyklose sudarymas, tačiau tikrovėje neįgalieji, siekdami lygiaverčių studijų ir išsilavinimo, susiduria su įvairiomis kliūtimis. Šio straipsnio teorinis pagrindas – Anthony'o Giddenso struktūracijos teorija ir socialinio dalyvavimo paradigma. Straipsnyje pristatoma Rutos Ruolytės-Verschoore disertacinio tyrimo, kurio metu buvo imami 32 pusiau struktūruoti interviu iš skirtingą negalę turinčių studentų, pasižyminčių aktyvumu ir lyderystės savybėmis, rezultatų dalis. Pagal grindžiamąją teoriją kontekstualiai nagrinėjamas neįgaliųjų studentų dalyvavimas gerinant studijų sąlygas. Neįgaliųjų studentų dalyvavimo prielaida – susidūrimas su šiomis kliūtimis: nepritaikyta fizinė ir informacinė aplinka, trūksta lankstumo organizuojant studijų procesą, nėra specialiujų paslaugų, egzistuoja skeptiškas akademinės bendruomenės požiūris į neįgaliųjų gebėjimus studijuoti. Todėl neįgaliųjų studentų veikla yra susijusi su akademinės bendruomenės požiūriu ir studijų organizavimo proceso keitimu, pilietinio aktyvumo apraiškomis. Dėl neįgaliųjų studentų veiklos pradedama griauti studijų rutina ir keičiasi institucinės praktikos.

Raktažodžiai: neįgalus studentas, aukštoji mokykla, dalyvavimas, pokytis, grindžiamoji teorija.

Keywords: disabled student, higher education institution, participation, change, grounded theory.

Įvadas

Neįgaliųjų dalyvavimas Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje pradėtas atpažinti kaip svarbi domėjimosi neįgaliųjų socialine integracija, taip pat žmogaus teisėmis ir socialiniu teisingumu sritis tik įsibėgėjus nepriklausomybės laikotarpiui. Sovietinėje Lietuvoje neįgaliųjų socialinę padėtį nulemdavo į sutrikimus nukreiptas klinikinis diskursas, ribojęs neįgaliųjų dalyvavimą plataus spektro visuomenės gyvenime. Tik praėjus keleriems metams nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., kilo visuomeninių judėjimų dėl neįgaliųjų

teisių, ėmė vystytis demokratinė visuomenės valdymo tradicija, imta atsiverti užsienio patirčiai. Dėl šių procesų pradėjo kisti požiūris į neįgaliųjų socialinę padėtį, kuri galėjo iš esmės keistis šalinant politines, institucines ir su požiūriu susijusias kliūtis. Sukurtuose Neįgaliųjų socialinės integracijos (1991 m., atnaujintas 2005 m.), Švietimo (1991 m., atnaujintas 2011 m.), Specialiojo ugdymo (1998 m.), Aukštojo mokslo (2000 m.), Mokslo ir studijų (2009 m.) įstatymuose buvo numatyti socialinio teisingumo, prieinamumo, lygių galimybių principai, atveriantys plačias socialinio dalyvavimo galimybes ir neįgaliesiems. Vis dėlto šie principai aukštajame moksle įsikūnija tik iš dalies, kadangi iš esmės nenumatyta konkrečių šių principų įgyvendinimo procedūrų, išskyrus 2006 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtą nutarimą „Dėl finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose“. Svarbi neįgaliųjų patekimo į aukštąsias mokyklas aplinkybė yra 2009 m. priimtas Mokslo ir studijų įstatymas, įtvirtinęs konkurencinę stojimo (angl. *admission*) į aukštąsias mokyklas sistemą.

Šitaip makrolygmeniu gana abstrakčiai apibrėžtos neįgaliųjų stojimo į aukštąsias mokyklas sąlygos palieka individus (mikrolygmuo) ir organizacijas (mezolygmuo) tam tikros neapibrėžtos būklės. Galimybių neįgaliesiems studijuoti aukštojoje mokykloje sudarymas Lietuvoje tampa pačių neįgaliųjų ir aukštųjų mokyklų savireguliacijos, t. y. valios, motyvacijos ir vertybių, reikalu. Dėl šios priežasties vieni, net ir dideles negales turintys, asmenys sėkmingai studijuoja, o kiti – nestudijuoja; vienos aukštosios mokyklose studijuoja daug neįgaliųjų, o kitose – mažai (Ruolytė 2009). Svarbi aplinkybė yra tai, kad neįgalieji yra heterogeniška grupė pagal bent keletą požymių. Išskiriamos judėjimo, regos, klausos, psichikos sutrikimų turinčių, somatinėmis ligomis sergančių asmenų grupės, kurių poreikiai nevienodai atpažįstami ir vertinami dėl egzistuojančių stereotipų. Pavyzdžiui, judėjimo sutrikimai yra privilegijuoto, visuomenės atpažįstamo, suprantamo negalės tipo (Foster-Fishmann et al. 2007; Viluckienė 2011). Pastebima, jog toli gražu ne visi, ypač turintys kitokius nei judėjimo sutrikimus, nori viešai deklaruoti savo negalę; tai daryti privaloma, norint gauti valstybės paramą studijoms. Tyrimai rodo, kad neįgalieji skiriasi pagal mokymosi sėkmę: aktyvieji, dalyvaujantys įvairiose grupėse ir renginiuose, geriau susidoroja su pasirinkimo ir prieinamumo situacijomis, labiau pasinaudoja esamomis galimybėmis, pasyvieji studentai – labiau linkę pabrėžti aplinkos trūkumus (Ruškus ir kt. 2007).

Šios aplinkybės leidžia daryti prielaidą, kad sėkmingo neįgaliųjų dalyvavimo aukštajame moksle prielaida yra ryžtą demonstruojantis, įvairias psichologines ir socialines kliūtis įveikiantis neįgalus asmuo, kuris patenka į neįgaliųjų poreikiams pakankamai „jautrią“ aukštąją mokyklą. Šiame individo ir organizacijos susitikime ir sąveikoje reikšmingą vaidmenį, tikėtina, atlieka negalę turinčio asmens aukštas kritinio sąmoningumo lygis, kai, pasak Paulo Freire'o (2000), asmuo atsisako tylėjimo kultūros ir save suvokia kaip subjektą, gebantį keisti socialinę tikrovę.

Neįgaliųjų apskaitos Lietuvos aukštajame moksle spragos

Praėjusiame dešimtmetyje buvo galima stebėti akivaizdų negalę turinčių studentų skaičiaus augimą Lietuvos aukštosiose mokyklose. Pirmieji duomenys apie neįgaliuosius Lietuvos aukštosiose mokyklose pateikti 2001 m.: Jonas Ambrukaitis (2001) nurodė esant 193 negalę turinčius studentus, t. y. 0,2 % visų studentų skaičiaus. Lietuvos studentų sąjungos duomenimis, neįgaliųjų studentų skaičius augo kiekvienais metais, ir 2010/2011 akademiais mokslo metais buvo suskaičiuota 996 negalę turintys studentai, t. y. 0,5 proc. visų studentų (Valentinavičius 2011).

Tikslus neįgaliųjų studentų skaičius nėra žinomas dėl kelių priežasčių. Pirmiausiai neįgaliųjų studentų skaičiaus augimą fiksuoja keletas tyrėjų (Adomaitienė, Ostasevičienė 2004; Ruškus ir kt. 2007) ir institucijų: Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, Lietuvos studentų sąjunga, Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Dėl nevienodos duomenų rinkimo metodikos, įvairių asmenų ar institucijų tais pačiais metais atliktuose tyrimuose būdavo užfiksuojamas skirtingas neįgaliųjų studentų skaičius. Kita priežastis – tai nuo 2006 m. teikiama finansinė parama studentams, kurių darbingumas – iki 45 % (pagal senąją tvarką I arba II neįgalumo grupė). Šią statistinę informaciją fiksuoja aukštųjų mokyklų studijų skyriai ir Neįgaliųjų reikalų departamentas, kuriuose yra administruojami dokumentai dėl finansinės paramos teikimo. Šie skaičiai apsiriboja neįgaliaisiais studentais, kurių darbingumas – iki 45 %, tad iš bendrosios statistikos eliminuojami asmenys, kurių darbingumo lygis aukštesnis. Galiausiai studentai aukštojoje mokykloje neprivalo deklaruoti savo negalės dėl galimos stigmos arba kitų priežasčių.

Taigi galima daryti prielaidą, jog egzistuoja neįgaliųjų studentų grupė, kuri lieka nežinoma ir neregistruojama oficialiojoje statistikoje. Tai studentai, kurių darbingumo lygis aukštesnis nei 45 %, kurie nenori atskleisti savo negalės ir kurie neturi informacijos apie galimybes gauti finansinę paramą aukštojoje mokykloje. Pastebima, jog į šią grupę dažniausiai patenka nematomą negalę (somatinius ar psichinius sutrikimus) turintys studentai. Todėl aukštojo mokslo kontekste į šių studentų poreikius, kylančius dėl negalės, neatsižvelgiama arba jie vertinami kaip nevienodai svarbūs.

Neįgalieji aukštajame moksle: teisinis reglamentavimas Lietuvoje

Lietuvos įstatymų bazėje neįgalių asmenų studijų klausimas vertinamas dvi-prasmiskai. Iš vienos pusės, neįgaliesiems užtikrinama teisė įgyti išsilavinimą (LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas 2005) ir lygios galimybės (LR

švietimo įstatymas 1991). Iš kitos pusės, pastarajame ir 2000 m. priimtame LR aukštojo mokslo įstatyme tarp diskriminacijos pagrindų neįgalumas neišskiriamas kaip atskira socialinė kategorija. Priešingai, LR lygių galimybių įstatyme (2003) neįgalumas yra minimas. Aukštųjų mokyklų atsakomybė sudarant sąlygas studijuoti įvardijama LR specialiojo ugdymo įstatyme (1998), o sąlygų sudarymo reikalavimai detalizuojami LR švietimo įstatyme. Konkreti finansinė pagalba teikiama neįgaliesiems, kurių darbingumo lygis – iki 45 %, LR Vyriausybei 2006 m. priėmus nutarimą „Dėl finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose“. Taigi iš esmės trūksta detalizavimo, nuoseklumo ir įstatymų, susijusių su neįgalių asmenų studijų klausimais, suderinamumo.

2009 m. Lietuvoje įvyko aukštojo mokslo reforma, kurioje imta pabrėžti konkurencingumo svarbą. Lietuvos aukštojo mokslo pokyčiai daugiausia atsispindi papildytuose Švietimo (2011) ir Mokslo ir studijų (2009) įstatymuose. Kaip aukštojo mokslo reformos pasekmė, buvo sukurtas naujas studijų finansavimo modelis – studijų krepšelis: valstybės lėšos, visiškai padengiančios didesnės dalies studentų studijų išlaidas. Taigi vienu studentų studijos visiškai padengiamos, o kiti turi už jas mokėti. Studijų krepšelių pirmakursis „nešasi“ į pasirinktą aukštąją mokyklą, kuri gali būti ir privati. Nepatekęs į valstybės finansuojamas vietas, jis gali pasiimti lengvatinę paskolą su valstybės garantija.

Įvykdžius aukštojo mokslo reformą, neįgaliesiems studijų sąlygos tapo konkurencingesnės, nes jų priėmimo į aukštąsias mokyklas sąlygos buvo tokios pačios kaip ir visų kitų studentų ir jiems nebuvo numatyta jokių specialių sąlygų ar lengvatų stojant, tik brandos egzaminus galima laikyti neįgaliesiems prieinama forma (Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas 2009). Vadinasi, neįgalūs moksleiviai, kurie yra atleisti nuo brandos egzaminų dėl ligos, vykstant bendrajam priėmimui atsiduria konkursinės eilės gale, nes balui skaičiuoti imami jų metiniai (o ne brandos egzaminų) pažymiai, kurie automatiškai turi mažesnę svertinę vertę. Taigi neįgalus studentas dažnai net nepretenduoja į valstybės studijų krepšelį, kadangi jo pažymiai žemesni. Neįgalusis, kuris jau *de facto* priklauso tam tikrai socialinei rizikos grupei, dažnai net negali svarstyti apie paskolos ėmimą. Tiesa, kai kuriose aukštosiose mokyklose neįgalūs studentai gali būti atleidžiami nuo mokesčio už studijas ir bendrabutį. Taigi įstatymuose yra deklaruojamos lygios galimybės siekti aukštojo išsilavinimo, tačiau praktiškai neįgalieji neturi tų pačių pradinių sąlygų ir negali būti tokie pat konkurencingi.

Teorinis pagrindas

Šis tyrimas buvo įkvėptas Anthony'o Giddenso struktūracijos teorijos ir socialinio dalyvavimo paradigmos. A. Giddenso (1984) struktūracijos teorijos ontologinė pozicija – veiksnio ir struktūros integracija. A. Giddensas siekė parodyti, kad makrostruktūros yra sukuriamos ir perkuriamos vykstant

nepertraukiamai sąveikai mikrolygmenyje. Pagrindinė struktūracijos teorijos idėja yra ta, jog veikėjai (šiuo atveju – neįgalūs studentai) savo veiksmais perkuria socialines praktikas ir socialinius institutus, kurie savo ruožtu apriboja veikėjų veiksmus. Veikėjai gali įsiterpti į įvykių eigą ir lemti socialinius pokyčius, turėdami galios ir įgyvendindami savo veiksnumą (angl. *agency*), kuris yra dialektiškai persipynęs su struktūra, todėl šie negali būti nagrinėjami atskirai vienas nuo kito. Pačią struktūraciją A. Giddensas apibūdina kaip socialinių santykių struktūravimą laike ir erdvėje. Šis mokslininkas struktūrą konceptualizuoja kaip taisykles ir išteklius, veikėjų naudojamus sąveikaujant. Abu struktūruojančių savybių tipai (taisyklės ir ištekliai) yra įpinti į socialinės sistemos atkūrimo procesą. Socialinių praktikų perkūrimas glaudžiai siejasi su kasdieninio gyvenimo rutinizacijos, reikalingos ontologiniam saugumui išlaikyti, griovimu. A. Giddensas nagrinėja, kaip žmonės naudojami tipizuotomis elgesio schemomis tam, kad galėtų rutiniškai atkurti socialinio gyvenimo situacijas (Giddens 1984).

Serge'as Ebersoldas (2007), plėtodamas socialinio dalyvimo idėją, apibrėžia ją kaip asmens aktyvumą atviroje bendruomenėje, pasireiškiantį kuriant individualų ir socialinį neįgalaus žmogaus projektą, kai pasitelkiami jo paties vidiniai ir išoriniai ištekliai, dalyvavimas nėra savitiksliis, o susijęs su realių problemų sprendimu. S. Ebersoldas išskiria dvi socialinio dalyvavimo plėtotės kryptis: kurti ryšius dėl didesnio bendradarbiavimo ir įgalinti asmenį įsitraukti į visuomenės gyvenimą (kai neįgalusis pripažįstamas kaip lygiavertis partneris sprendžiant problemas). To įgyvendinimas reiškia, kad nuo tol nebe neįgalieji derinami prie visuomenės, o visuomenė (ir institucijos, ir specialistai, ir kt.) keičiasi pagal jos narių poreikius. Jonas Ruškus ir Gintautas Mažeikis (2007), plėtodami socialinio dalyvavimo paradigmą Lietuvos kontekste, teigė, jog dėl tokio dalyvavimo neįgalumas laikomas individuacijos, savikūros, į žmogų nukreiptų socialinių santykių prielaida.

Metodologija

Šiame straipsnyje pateikiama dalis rezultatų iš R. Ruolytės-Verschoore disertacinio tyrimo apie neįgalių studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose. Šio straipsnio tikslas – atskleisti neįgalių studentų dalyvavimo procesą, siekiant pagerinti studijų sąlygas negalę turintiems asmenims Lietuvos aukštosiose mokyklose.

Buvo pasirinktas kokybinio tyrimo metodas, nes norėta sužinoti pačių neįgalių studentų perspektyvą, t. y. požiūrį iš vidaus. Mary Fuller ir kt. (2004) teigė, jog neįgalių studentų balsas menkai girdimas, o daugelis žinių apie neįgaliuosius visuomenėje yra ne jų pačių, o visuomenės nuomonė apie juos (Linton 1998; Kitchin 2000; Sunderland et al. 2009; Watermeyer 2009). Neįgalių asmenų patirtys dažnai yra daug įvairesnės, negu jas atspindi mokslinė

literatūra, taigi tyrėjai turi uždavinį ir galimybę papildyti negalės tyrimus dar neatskleistais tiriamųjų išgyvenimais (Simmons et al. 2008).

Grindžiamoji teorija (angl. *grounded theory*) buvo pasirinkta norint užfiksuoti neįgaliųjų dalyvavimo aukštajame moksle socialinį fenomeną Lietuvoje. Remiantis šios teorijos kūrėjų Barney' o Glaserio ir Anselmo Strausso metodologiniais nurodymais ir siekiant išvystyti induktyviai grindžiamą teoriją apie socialinį fenomeną, buvo naudojamas sistemiškas procedūrų rinkinys tyrimo duomenims analizuoti (Strauss, Corbin 1990). Grindžiamoji duomenų apdorojimo teorija grindžiama suvokimu, jog socialinio fenomeno pasaulis yra labai kompleksiškas ir neįmanoma paprastai paaiškinti jame vykstančių įvykių ar dalykų. Remiantis įvairių mokslininkų darbais, buvo ieškoma naujų hipotezių apie stebimą fenomeną bei jų paaiškinimų, jos buvo generuojamos grindžiant subjektyvia informantų papasakota patirtimi. Pagal šiuos duomenis buvo suformuluotos kategorijos, o jų pavadinimai pasirinkti *in vivo*, t. y. žodžiai ar frazės, kuriuos vartojo informantai.

Šiame straipsnyje pateikiami tyrimo rezultatai, kurie buvo naudojami atliekant atvirą ir ašinį kodavimą (Strauss, Corbin 1990). Pirmiausia atliktas atviras kodavimas, kuris susideda iš keturių pagrindinių duomenų analizės etapų: teksto transkripcijos, parafravavimo, konceptualizavimo ir kategorizavimo, kurie plačiau pristatomi 1 lentelėje.

I LENTELĖ. ATVIRO KODAVIMO ANALIZĖS ETAPAI, REMIANTIS GRINDŽIAMĄJA TEORIJA

1.	Transkripcija	Kiekvienas įrašytas pasakojimas pažodžiui perrašomas tekstu.
2.	Parafravimas	Tekstas skaitomas iš eilės ir skirstomas į mažas temas, kurioms suteikiami pavadinimai.
3.	Konceptualizavimas	Atskiros parafrazės pagal tematiką jungiamos į konceptus – stambesnes temas, kurios konceptualiai įvardijamos.
4.	Kategorizavimas	Konceptai apibendrinami ir sujungiami į dar bendresnes kategorijas. Apibendrinant atskirų interviu konceptai priskiriami vienai ir tai pačiai aukštesnio rango abstrakčiai temai – kategorijai.

Po atvirojo buvo atliktas ašinis kodavimas – nustatyti nauji kategorijų ryšiai. Šis kodavimas – tai duomenų sujungimas į kategorijas, kurios buvo suformuluotos atviro kodavimo etape. Norint išanalizuoti gautas kategorijas (kurios ašinio kodavimo etape sinonimiškai vadinamos fenomenais) kontekstualiai, koduojama taikant paradigminį modelį (1 diagrama). Naudojant šį modelį pradedama sistemiskai mąstyti apie duomenis ir juos jungti. Ašiniu kodavimu siekiama atskleisti fenomeno priežastis, kontekstą, įsiterpiančias sąlygas, veiksmų strategijas ir pasekmes.

(A) Priežastinės sąlygos → (B) Fenomenas → (C) Kontekstas → (D) Įsiterpiančios sąlygos

(E) Veiksmų / sąveikų strategijos → (F) Pasekmės

I DIAGRAMA. PARADIGMINIS MODELIS

Informantų atranka ir sociodemografinės charakteristikos

Remiantis grindžiamosios teorijos logika, buvo naudojama tikslinė atranka, ir pusiau struktūruoti interviu buvo imami taip, kad kiekvienas naujas atvejis suteiktų papildomos naujos informacijos, nes tik tuomet galima sudaryti grindžiamosios teorijos kategorijas (Corbin, Strauss 2008). Kathy Charmaz (2006) teigimu, keletas plačių, atvirų klausimų pusiau struktūruotų interviu metu padeda informantams pasakoti. Remiantis Michaelio Quinno Pattono metodu (2002), informantams atrinkti buvo pasitelktos tikslinės atrankos strategijos (ekstremalių, intensyvių ir grandininių atvejų), nes taip randama turininga ir potencialiai reikšminga imtis nagrinėjamam fenomenui tirti.

Buvo išskirti tokie aktyvumo kriterijai (į juos atsižvelgta renkantis informantus): dalyvavimas studentiškame judėjime, sprendžiančiame su negale susijusius klausimus; neigaliųjų studijų problemų iškėlimas aukštojo mokslo kontekste; naujų veiklų inicijavimas ir atsakomybių prisiėmimas neigaliųjų nevyriausybinėse organizacijose; dalyvavimas visuomeninėje veikloje; mokymasis aukštesnėse studijų pakopose ir akademinės karjeros pasirinkimas; vadovaujančių pozicijų savo įkurtose įmonėse ar viešosiose įstaigose užėmimas. Papildomas kriterijus, jungiantis visus jau išvardytus – tai paties studento mąstymo būdas, kai jis žvelgia į save ir aplinką kaip į iššūkį, konstruoja teigiamas savo ir aukštosios mokyklos patirtis. Norint užfiksuoti neigaliųjų grupės heterogeniškumą, interviu buvo imami iš skirtingą negalę turinčių, skirtingose aukštosiose mokyklose ir studijų pakopose studijančių studentų. Taip buvo išlaikoma grindžiamosios teorijos metodologinė logika, jog induktyviai grindžiamai teorijai konstruoti reikalingi tiek panašūs, tiek skirtingumą leidžiantys pajusti atvejai (Corbin, Strauss 2008).

Šiame tyrime dalyvavo 32 neigalūs studentai, iš kurių buvo 18 moterų ir 14 vyrų. Informantų amžius varijavo nuo 20 iki 46 metų. Judėjimo sutrikimų turėjo 18 studentų, iš jų 11 judėjo su vežimėliu, 2 – su ramentais, 1 – su lazdele, 1 po patirto cerebrinio paralyžiaus turėjo judėjimo problemų, 1 iš dalies negalėjo valdyti rankų, 2 – žemaūgės. Regos sutrikimų turėjo 4 studentai, 1 – regos ir klausos; 2 – klausos, 5 – somatinių (epilepsija, diabetas, bronchinė astma, artritas), 2 – psichinių sutrikimų (depresija ir šizofrenija).

Informantai buvo iš skirtingų aukštųjų (11 universitetinių ir

2 neuniversitetinių) mokyklų: Vilniaus, Vilniaus pedagoginio, Mykolo Romečio, Vilniaus Gedimino technikos, Vytauto Didžiojo, Kauno technologijos, Šiaulių universitetų; Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokyklos, Vilniaus dailės, Lietuvos kūno kultūros, Lietuvos muzikos ir teatro akademijų, Vilniaus kolegijos ir Tarptautinės verslo ir teisės aukštosios mokyklos. Informantai studijavo skirtingose studijų pakopose – bakalauro, magistro, doktorantūros ir baigę studijas. Socialinius mokslus studijavo arba baigę šias studijas 23 informantai, humanitarinius – 4, biomediciną ir menus – po 2 ir fizinius – 1.

Interviu su informantais pradėti imti 2009 m. vasario 2 d. ir baigti 2011 m. spalio 2 d. Interviu ėmimo laikotarpis užtruko, nes vienas iš grindžiamosios teorijos metodologinių ypatumų yra tai, jog duomenys gali būti analizuojami tyrimo metu (Strauss, Corbin 1990). Taigi duomenys buvo sistemingai analizuojami, siekiant informacijos *prisotinimo*. Interviu, gavus informantų sutikimus, buvo įrašinėjami ir vėliau transkribuojami. Vidutinė interviu trukmė – 1 val. 12 min. Didžioji dalis interviu vyko kavinėse, likusieji – tos aukštosios mokyklos neįgaliųjų kambaryje, informantų namuose ar jų darbo vietoje.

Norint išlaikyti tiriamųjų anonimiškumą, šiame disertaciniame tyrime kiekvienam informantui buvo suteiktas skaitinis numeris. Informantai buvo sugrupuoti pagal negalės pobūdį (2 lentelė).

2 LENTELĖ. INFORMANTŲ NUMERACIJA

Informantų numeriai	Negalės pobūdis
1–18	Judėjimo sutrikimai
19–22	Regos sutrikimai
23	Regos ir klausos sutrikimas
24–25	Klausos sutrikimai
26–30	Somatiniai sutrikimai
31–32	Psichiniai sutrikimai

Rezultatai

„Pradžią turi kurti pats“

Fenomenas „Pradžią turi kurti pats“ kontekstualiai atskleidžia, kaip neįgalūs studentai dalyvauja aukštajame moksle ir kokios yra šio proceso sąsajos su neįgalių asmenų studijų sąlygų gerinimu. Šiame skyrelyje analizuojamos fenomeno atsiradimo priežastys, kontekstas, įsiterpiančios sąlygos, veiksmų / sąveikų strategijos ir pasekmės.

Priežastys

Neįgalieji siekia, kad būtų pagerintos jų studijų sąlygos, dėl šių pagrindinių sąveikaujančių priežasčių: jie susiduria su dalyvavimo apribojimais institucijoje; žino teisinius aukštosios mokyklos įsipareigojimus neįgaliesiems ir studijuodami suvokia bei pajunta turintys galios daryti įtaką pokyčiams.

Aukštojoje mokykloje neįgalieji susiduria su dalyvavimo apribojimais: nepritaikyta fizinė ir informacinė aplinka, studijų organizavimo procesas nelankstus, nėra specialiųjų paslaugų, akademinės bendruomenės požiūris į jų gebėjimą studijuoti skeptiškas. Skirtingą negalę turintys asmenys turi skirtingų, jos nulemtų specialiųjų mokymosi poreikių. Turintiems judėjimo sutrikimų aktualiausias yra fizinis viešosios aplinkos prieinamumas: „aplinkos pritaikymas, tai *number one* visur ir visada, ar tai bus aukštoji, ar tai bus darbas, ar tai gyvenimas namie“ (10 informantė). Turintiems regos ir klausos sutrikimų svarbiausia – informacinės aplinkos pritaikymas ir specialiosios paslaugos, turintiems somatinių ir psichinių sutrikimų – lankstus studijų organizavimo procesas. Kitas dalyvavimo apribojimas – skeptiškas akademinės bendruomenės požiūris į juos ir jų buvimą aukštojo mokslo institucijoje; informantų manymu, tokį požiūrį sąlygoja žinių apie negalę trūkumas. Ribotos dalyvavimo galimybės tampa priežastimi gerinti neįgalųjų studentų studijų sąlygas: „jeigu būtų viskas taip teigiama ir gerai, tai turbūt nebūtų tiek nuveikta ir dalyvauta“ (1 informantė). Taigi neįgalųjų dalyvavimo poreikis ir spektras yra tiesiogiai susijęs su konkrečia institucija, kurioje jie studijuoja.

Informantų žinių apie savo teises ir įstatymus, susijusius su negale, lygis labai įvairus – nuo preciziško išgilinimo iki abstraktaus žinojimo, susidariusio tik iš nuogirdų. Iš esmės informantai dažniausiai yra įsitikinę, jog neįgaliesiems aukštojoje mokykloje turi būti sudarytos sąlygos studijuoti, jais rūpinamasi ir atsižvelgiama į jų poreikius: „einu, reikalauju, žiūrausi įstatymus, man priklauso, man turi būti“ (21 informantė). Šie institucijos veiksmai neįgaliesiems simbolizuoja lygiavertes studijas, kai jie gali studijuoti „nieko neprašant, nemaldaujant ir nesijaučiant blogai“ (19 informantė). Jei sąlygos studijuoti nesudarytos, neįgalusis turi „reikalaut, kas tau ir taip priklauso“ ir „eilinį kartą tampa prašytoju“ (6 informantė), o jais informantai nenori būti. Situacijos, kuriose neįgalieji pasijunta technine studijų proceso organizavimo kliūtimi arba prašytojais, verčia jaustis nepatogiai ir sukelia kaltės jausmą: „tarsi aš pasidarau kalta dėl to, kad kažkas sugriuvo ten kažkokie planai“ (6 informantė). Teisiniuose dokumentuose įtvirtinti imperatyvai informantams tampa akistata su tikrove, jog šie imperatyvai gali būti praktiškai įgyvendinami tik išikišant jiems patiems ar suinteresuotiems asmenims bei keičiantis žmonių, susijusių su aukštuoju mokslu, požiūriui į neįgaliuosius.

Neįgalieji pajunta turintys galios daryti įtaką pokyčiams, suvokia savo vaidmens svarbą, įgyja daugiau drąsos ir pasitikėjimo savimi per šias patirtis: bendraudami su dėstytojais ar aukštosios mokyklos administracijos darbuotojais apie studijų metu kylančias problemas, skaitydami pranešimus apie

studijų patirtis konferencijų ir seminarų metu. Neįgaliųjų veiksmų svarba verbalizuojama: „pradžią turi kurti pats“ ir „viskas turi būti padaryta asmeninėm pastangom“ (6 informantė). Pasitikėjimo savimi neįgaliesiems suteikia juos įgalinančios patirtys: dalyvavimas įvairiuose konkursuose ir sėkmė juose: „po tos kalbos galėjau atsistot prieš visą Vilnių ir šnekėt ekspromtu bele ką, man tiesiog kažkur sklandelė atsidarė“ (22 informantas); pažangumo studijos, dalyvavimas *Erasmus/Socrates* studentų mainų programoje, sėkmingas atsiskaitymas už akademinės skolas ir t. t. Negalė pažįstama ir priimama ir per laisvalaikį, leidžiamą su mokslo draugais: „vakarėliai, kažkokie tai susitikimai, kažkokie tai ten kaljano rūkymai ir ten taip toliau“ (1 informantė). Taigi neįgalieji atsiduria tokioje terpėje, kurioje, norėdami „išlikti“ ir būti lygiaverčiais studijų dalyviais, įvairiai sąveikauja su aukštojo mokslo dalyviais, ir laikui bėgant šios sąveikos juos įgalina tapti veikliais subjektais.

Kontekstas

Neįgaliųjų studentų siekis, kad būtų pagerintos jų studijų sąlygos, susiduria su tam tikrais institucijos ir asmeninių poreikių aspektais. Informantų dalyvavimas priklauso nuo to, kiek aukštosios mokyklos yra pasirengusios priimti neįgaliuosius studentus, koks negalės pobūdis institucijoje prioritetizuojamas, kokios yra dėstytojų kompetencijos dirbti su neįgaliais asmenimis. Neįgaliųjų studentų veiklų apimtis priklauso ir nuo jų asmeninio poreikio būti įtrauktiems į studijas ir savęs suvokimo kaip ekspertų, galinčių padėti spręsti su neįgaliųjų dalyvavimu susijusias problemas.

Pasirengimas priimti negalę turinčius asmenis priklauso nuo to, kokia institucija tai daro ir kuriuo laiku (pvz., 2001 ar 2012 m.) joje studijuojama. Aukštųjų mokyklų neįgaliesiems sudaromos sąlygos studijuoti skiriasi: vienos turi jau kelių dešimtmečių patirtį šioje srityje, kitos – tik kelerių metų arba neturi jokios patirties. Informantų patirtys atspindi studijų proceso organizavimo kismą žvelgiant iš laiko perspektyvos. Pavyzdžiui, vienoje aukštojo mokykloje, kurioje šiandien jau yra įsitvirtinusi praktika rašyti prašymus sukeisti auditorijas, prieš keletą metų neįgalieji studentai sulaukdavo tokių atsakingųjų administracijos darbuotojų atsakymų: „tu čia nesvajok, nieks čia dėl tavęs nesiterlios, žinai, imk kitą dalyką“ (6 informantė). Vadinasi, neįgaliojo dalyvavimo amplitudę ar būtinybę lemia tuometinis institucijos pasirengimo lygis ir (ne noras skirti dėmesio negalės tematikai).

Informantai pažymi, jog aukštosiose mokyklose negalę prioritetizuojama – daugiau dėmesio skiriama judėjimo negalę turinčių asmenų poreikiams. Dėl šios priežasties turintys regos, klausos, somatinių ar psichinių sutrikimų patenka į situacijas, kai jų poreikiai traktuojami kaip nevienodai ar nepakankamai svarbūs. Tai ypač jaučia studentai, turintys psichinių sutrikimų: „nepasiruošus Lietuvos aukštojo mokslo sistema šitam neįgaliaus žmogaus integracijai ir konkrečiai – depresija sergantiems žmonėms“ (31 informantė). Yra ir kitas svarbus aspektas: šiuo metu aukštosiose mokyklose gali ir dažniausiai studijuoja

savarankiškai ir savimi pasirūpinti gebantys neįgalieji, nes nesukurta specialiųjų paslaugų sistema. Pavyzdžiui, sunkią judėjimo negalę turintys asmenys šiuo metu gali studijuoti faktiškai tik padedant asistentui, kuriuo dažniausiai būna neįgaliojo tėvai. Informantai iš esmės su tuo nesutinka, nes „žmonės turi aukot savo gyvenimą dėl to, kad vaikas baigtų mokslus“ (9 informantė). Negalės prioritizavimas ir specialiųjų paslaugų trūkumas suponuoja dviprasmišką žinią: viena vertus, institucija atsiveria neįgaliesiems, sudarydama sąlygas studijuoti, kita vertus, keičiasi tik „privilegijuotųjų“ padėtis.

Neįgaliųjų teigimu, dėstytojams trūksta kompetencijos dirbti su neįgaliais studentais. Žinių apie negalę stoka praktikoje, kai reikia dirbti su regos ar klausos negalę turinčiais studentais, virsta dėstytojų baimėmis: „pamatė – kurčias, ir paskui pas juos buvo klausimas: kaip susikalbėsime, kaip dirbsime, kaip bendrausime?“ (24 informantas). Pastarasis informantas pabrėžia, jog aukštosios mokyklos „turėtų pasiremti vakariečių patirtimi, kad vyktų integracija“. Neįgalieji mano, kad dėstytojai turėtų daugiau dėmesio skirti ir suprasti neįgaliųjų problemas, suvokti, kad „mes visi lygūs ir turime tokias pačias teises“ (1 informantė). Egzistuojanti žinojimo apie negalę spraga pasireiškia kaip tarp dėstytojų ir studentų kylantys nesusipratimai ar nesusikalbėjimai, apsunkinantys studijų kasdienybę.

Neįgalūs studentai nori įsilieti į bendrą studentų būrį, nes „juk studijuoti čia atvažiuoju, o ne dėl to, kad neįgalūs“ (1 informantė), o aukštosios mokyklos nėra iki galo apgalvojusios, kaip įtraukti neįgaliuosius studentus, ir, anot 1 informantės, „esu neįgalioji, kurią reikia kažkur į sistemą įdėti“. Neįgalieji siekia kurti tokią aplinką, kurioje nebūtų išskiriama negalė, o jie patys įsilietų į bendrą akademinę veiklą ir galėtų jaustis eiliniaisiais studentais. Jiems parodant išskirtinumą arba gailėstį, pavyzdžiui, darant nuolaidas, slopinamas noras reikštis ir būti savarankiškiems. Dėl šios priežasties daugelis atsisako „privilegijų“: „priešškai atsisakau lengvatų“ (24 informantas). Problemos, susijusios su studijų sąlygų gerinimu, sprendžiamos iki tol, kol studentas jau gali studijuoti savarankiškai ir pradeda jausti, jog tiek dėstytojai, tiek studentai jį vertina kaip lygiavertį.

Neįgalūs studentai dalyvauja minėtame procese, nes suvokia savo ekspertines savybes šioje srityje: žino savo poreikius, kylančius dėl negalės, ir būdus, kuriais juos galima patenkinti, turi žinių, kaip galima būtų gerinti sąlygas neįgaliesiems. Jų nuomone, į veiklas, kurios susijusios su neįgaliųjų asmenų studijų sąlygų gerinimu klausimais, turi būti įtraukiami ir patys neįgalieji, nes „jie geriausiai žino, ko jiems reikia“ (8 informantė), o kiti negali žinoti visų jų reikmių. Neįgaliųjų įtraukimas į sprendimų priėmimo procesus yra „ne popierinė integracija“ (6 informantė), kurios metu konkrečiau įvardijamos bei sprendžiamos problemos ir be neįgaliųjų.

Įsiterpiančios sąlygos

Neįgaliųjų dalyvavimas gali būti palaikomas arba ribojamas įvairių asmeninių, socialinių ar teisinių sąlygų. Neįgaliųjų veiklumui svarbus institucinis atsakas į jų poreikius ir veiksmus, neįgaliųjų studentų, kaip grupės, mobilizacijos aspektai,

socializacijos proceso metu formuojami lūkesčiai jų gebėjimų atžvilgiu ir asmeninės savybės.

Neįgaliųjų dalyvavimas labai priklauso nuo to, kaip institucija reaguoja į jų poreikių išreiškimą ir veiklas. Neįgaliesiems lengviau atstovauti savo arba kitų neįgalių studentų interesams, užsiimti veiklomis, gerinančiomis neįgaliųjų studijų sąlygas, kai šias iniciatyvas palaiko aukštosios mokyklos bendruomenės nariai: „kai yra pasitikėjimas iš kažko tai aukščiau <...> tai jau tu tiki tuo ir tą darai“ (1 informantė). Neįgaliuosius tolesnėms veikloms įkvepia akivaizdžiai kintančios sąlygos ir požiūris į juos aukštojoje mokykloje: „man tai yra kaip stimulus, vat tai padeda, kad jie tavim rūpinasi ir kad jie nori, kad tavo rezultatai nesiskirtų ir nuo kitų studentų“ (28 informantė). Neįgalumo tema aukštosiose mokyklose – gana nauja, todėl kai neįgalieji pradeda viešai kalbėti šia tematika socialinių akcijų ar kitokių renginių metu, natūraliai pritraukiamas akademinės bendruomenės dėmesys. Atitinkamai neįgaliųjų iniciatyvas slopina adresatų abejingumas: „neturim laiko, neturim noro, neturim lėšų“ (1 informantė). Neįgalieji nusivilia, kai jiems studijuojant institucijoje nematyti jokių pokyčių. Pavyzdžiui, 21 informantė antrame kurse pradėjo nebeatskleisti savo negalės: „aš daugeliui nesakiau, nes mačiau, kad jau beprasmiška“ (21 informantė). Be to, susiklosto tokia situacija, kai, įgyvendinant studijų sąlygų gerinimo iniciatyvas, neįmanoma rasti neįgalių studentų arba šie nenori atskleisti savo negalės ir viešinti savo problemų: tuomet „gaunasi uždaras ratas kažkoks tai: neaišku kam, neaišku dėl ko“ (23 informantas). Taip pat neįgaliesiems, ypač ką tik įstojusiems – „iš narvelio išlindusiems“ (1 informantė), labai svarbu gauti informacijos apie universitete egzistuojančias procedūras, leidžiančias studijuojant gauti atitinkamų paslaugų. Neįgalieji dažnai nežino, į ką turėtų kreiptis dėl konkrečios informacijos, arba aukštosios mokyklos administracijoje dirbantys asmenys, į kuriuos kreipiamasi, padėti negali.

Neįgalieji patiria papildomų sunkumų, nes vis kitiems žmonėms turi aiškinti apie savo negalę: „kiekvienam aiškint atskirai, kame čia tavo problema“ (19 informantė). Lengviau tiems, kurie turi matomų judėjimo, regos, klausos sutrikimų, nes nereikia įrodinėti savo negalės. Pavyzdžiui, 22 informantas turi regos sutrikimų, negali skaityti iš popieriaus ir rašyti, tačiau šiek tiek mato ir vaikščioja be lazdelės. Anot jo, „ką gal sunkiausiai supranta visuomenė, tai kad tu arba matai, arba tu aklas“. 26 informantas turi somatinį sutrikimą (serga artritu), todėl jam reikia profilaktiškai gydytis sanatorijoje. Dėstytojų netikėjimas jo neįgalumu jį žeidžia: „man reikia pas jumis su vežimėliu atvažiuot, tada aš jum būsiu neįgalus?“. Situacija sudėtingesnė ir tuo atveju, kai liga progresuoja ir specialieji poreikiai išryškėja studijų metu: „yra tikimybė, kad aš per kelis metus galiu apakt“ (23 informantas). Taigi dažniausiai būtent negalės pobūdis nulemia neįgaliojo dalyvavimo aukštojoje mokykloje laipsnį.

Neįgalieji dažniausiai savęs nelaukia vieninga grupe, o mobilizuojasi išskirtiniais atvejais. Kai kurie neįgalieji yra suinteresuoti prisidėti prie veiklų, gerinančių neįgaliųjų studijas, nes jiems įdomu sužinoti apie kitokių negalių turinčių studentus, jų poreikius ir gali dalydamiesi patirtimi padėti vienas

kitam. Išryškėja ir daugiau aspektų, kodėl neigalieji nesiekia mobilizuotis. Informantai pabrėžia esą vieni, nes dažniausiai būna vieninteliai visame kurse ar grupėje, turintys negalę, be to, aukštojoje mokykloje studijuoja nedaug neigaliųjų. Ypač sunku juos paskatinti imtis veiklų, gerinančių neigaliųjų studijas. Neigalieji tvirtina, kad „vienam visgi yra sunku būti iniciatyviu ir viską sukti“ (19 informantė), „vienas lauke – ne karys“ (1 informantė). Mobilizuotis trukdo ir negalės neatskleidimas, nes „dauguma neigalių žmonių yra užsislėpę, jie nenori viešinti savęs“ (1 informantė): jie yra dėkingi už galimybę studijuoti ir teigia, jog jiems nieko daugiau nereikia, arba bijo, tačiau skundžiasi ir nepasitenkinimą dėl studijų sąlygų išreiškia artimame rate: „nu ką, prisiima neigaliuosius, ir ką, ir jais nesirūpina?“ (6 informantė). Kiti neigalūs studentai kartais mano, jog atskleisti savo negalę yra beprasmiška, nes tai nieko nepakeis. Pavyzdžiui, 23 informantas neprigirdi, ir kurį laiką žmonės su juo kalba garsiau, tačiau po to grįžta prie jiems įprasto kalbėjimo būdo. Galiausiai kai kurie neigalieji nenori dalyvauti neigaliųjų veiklose, nes „jie nenori burtis su neigaliaisiais žmonėmis“ (1 informantė), nejaučia poreikio, abejoja tokios veiklos produktyvumu ir tikslingumu: „susitikt su visais invalidais ir pasikalbėt, kaip man blogai gyvent?“ (27 informantė). Nuomonių apie mobilizacijos galimybes įvairovė leidžia manyti, jog studijų sąlygų gerinimas kol kas išliks individualių iniciatyvų lygmenyje.

Neigaliųjų dalyvavimui labai reikšmingi yra socializacijos proceso metu formuojami lūkesčiai jų gebėjimų atžvilgiu. Auklėjimas šeimoje yra tiesiogiai susijęs su savęs priėmimo formavimu, atsakomybės už savo gyvenimą prisiėmimu ir didesniu pasitikėjimu savo gebėjimais. Pavyzdžiui, 9 informantė dalijasi: „aš demokratiškoj ir mylinčioj šeimoj gyvenau, visada buvau mylimiausia, mažiausia, gražiausia ir visokiausia“. Informantai pabrėžia, jog neigalieji išmokomi būti pasyvūs, o ne aktyvūs. Neigalieji nenori niekam trukdyti, todėl „vaikšto nuleidę galvas“ (22 informantas). Neigaliųjų pasyvumas, anot 9 informantės, yra susijęs su patirtimi: jie „sulaužyti diskriminacijos“ dėl nesėkmingų bandymų ir „pastovių atsimušinėjimų“, yra „pripratę, kad kažkas kitas yra autoritetas“ (2 informantė). Tyrimo rezultatai atskleidė, jog prieš studijas ar studijų metu patyrę traumą informantai po reabilitacinio laikotarpio sugrįžta į studijas ir labai kryptingai siekia išsilavinimo. Išsikeliamas tikslas vėl būti savarankiškiems ir nepriklausomiems asmenims: „norėjau grįžt į visuomenę atgal, iš kurios aš iškritau“ (20 informantas). Tokie neigalieji stengiasi „neužsiciklinti prisiminimuose“ (8 informantė), o įsivardiję savo stipriąsias savybes ir gebėjimus – naudoti savo potencialą ir judėti į priekį. Galima daryti prielaidą, jog šie informantai, socializacijos proceso metu suformavę reikalavimus sau asmeniniame ir profesiniame gyvenime, tapę neigalūs siekiamybių kartelės nenuleidžia.

Veiksmų / sąveikų strategijos

Neigalių studentų veiksmų ir sąveikų strategijos yra susijusios su šiomis sritimis: akademinės bendruomenės požiūrio į neigaliuosius ir studijų organizavimo

proceso keitimu, pilietiniu aktyvumu. Vieni studentai yra suinteresuoti tik savo studijų sąlygų gerinimu, kiti – visų neįgalių studentų gerove siekiant aukštojo mokslo, tačiau apskritai informantai būna įsitikinę, jog „jeigu jau pagalvoja apie mane vieną, jie galvoja ir apie kitus“ (1 informantė). Neįgaliųjų studentų dalyvavimas ir jo filosofija remiasi skirtingais principais.

Pirmoji veikslių ir sąveikų strategijų grupė yra susijusi su švietimu negalės tematika, kuriuo informantai užsiima tiek akademinėje erdvėje, tiek už jos ribų. Neįgalieji siekia pakeisti akademinės bendruomenės požiūrį, paskaitų ir seminarų metu bandydami susieti analizuojamas temas su negale ir interpretuoti jas per aptariamų teorijų prizmę (ypač tai pastebima socialinių mokslų srityje). Kai kurie neįgalieji paskatina dėstytojus ir kursiokus nevengti kalbėti apie negalę, tačiau pastebi, jog nuomonė reiškiamą atvirai, jeigu tarp asmenų yra užsimezgę artimesni ryšiai, – kitu atveju bandoma išvengti nepatogių situacijų. Būna atvejų, kai patys neįgalieji taiso dėstytojus, kurie vartoja neteisingus terminus, pavyzdžiui, „invalidas“, arba neįgaliuosius įvardija kaip atskirties grupę.

Platesnei akademinė auditorijai pasiekti organizuojami vieši renginiai. Pavyzdžiui, vienoje aukštojoje mokykloje jau tradicija tapo socialinės akcijos, skirtos šviesti akademinėi bendruomenei negalės tematika per patirtinius užsiėmimus. Šios akcijos organizuojamos Tarptautinės neįgaliųjų dienos proga, bendradarbiaujant su savo ar kitos aukštosios mokyklos administracija, studentų atstovybėmis, specialiosiomis mokyklomis. Tokių socialinių akcijų poveikiui iliustruoti 6 informantė taip apibūdina jos kursiokių suteiktą grįžtamąjį ryšį apie patyriminius užsiėmimus: „aš neįsivaizdavau, kad taip baras aukštai yra, kaip yra sunku į liftą įvažiuoti“, „aš nuvažiauvau į skaityklą ir supratau, kaip sunku knygas pasiekt“, „kaip sunku pro kėdę pravažiuot“. 6 informantė dalijasi savo mintimis šiuo klausimu: „tai tas žmogus, kuris nepravažiavo, galbūt, kai mes atvažiuosim į skaityklą, galbūt jis pasitrauks kėdę, tu pravažiuosi, tau nereiks sakyti: „Atsiprašau, atsiprašau“. Net negirdi, kai tu kalbi, ir akis išpūtus žiūri: „Ko tu nori?“, kai tu prašai kėdę patraukt“. Kartais tokio pobūdžio socialinės akcijos organizuojamos viešojoje miesto erdvėje. Be to, informantai pasisako studijų prieinamumo ir negalės klausimais, skaitydami pranešimus seminarų ir konferencijų šia tematika metu: „aš buvau prieš mėnesį konferencijoje, tai ką aš akcentavau, kad yra informacijos trūkumas visuomenei, ką ir aš darau – tai negalios etiketas, ir žmonės nesuvokia, ką gali ir kaip gali“ (20 informantas). Apibendrinant galima teigti, kad švietimą negalės tematika informantai laiko pamatine integracijos į aukštąjį mokslą prielaida ir sąlyga.

Antroji veikslių ir sąveikų strategijų grupė yra susijusi su studijų organizavimo proceso pokyčiais, kurie atsiranda tariantis su dėstytojais ir rašant prašymus administracijos skyrių darbuotojams. Su dėstytojais tariamasi dėl mokymo(si), atsiskaitymo formų, paskaitų vedimo prieinamose patalpose. Neįgalieji stebi dėstytojus per paskaitas ir įvertina, ar galės būti išklausti ir suprasti, o pats pokalbis dažniausiai vyksta po paskaitos. Tarimosi su dėstytojais

sąlyga – negalės atskleidimas, kai paaiškinami nuo jos priklausantys studentų poreikiai ir tai, kokia forma jie gali mokytis: „aš nematau skaityt, rašyt, norėčiau, kiek galiu, informacijos gauti elektroniniu būdu, atsiskaitymai – galiu arba žodžiu, arba kompiuterinį variantą, aš atlieku testą, įrašau jums į kažkokią laikmeną“ (22 informantas). Kartais informantai paprašo dėstytojų, su kuriais gerai sutaria, paaiškinti, kokia jų mokymo specifika kitiems dėstytojams. Neįgalieji, norėdami, jog paskaita vyktų prieinamose patalpose, kartais tariasi su dviem dėstytojais, kad jie sukeistų auditorijas, arba aptaria veiklos alternatyvas su bendrakursiais.

Prašymų rašymas yra viena iš veikimo strategijų, padedančių spręsti studijų metu kylančias problemas. Pavyzdžiui, vienoje aukštojoje mokykloje neįgalieji dekanate rašo prašymus, kad paskaitos vyktų prieinamose auditorijose: „kad aš galėčiau lankyti visas paskaitas, kad nereikėtų važiuoti į kitą gatvės pusę“ (1 informantė). Kitos aukštosios mokyklos studentė (28 informantė), turinti somatinį sutrikimą, rašė du prašymus. Pirmasis buvo adresuotas prorektoriumi dėl laisvo grafiko suteikimo: „kai aš jau parašiau prašymą, tai tada jau pradėjo į tai atsižvelgt, o taip nelabai kažkam rūpi, ar tu sveikas, ar tu ne, čia tavo problemos, ir niekam tas nerūpi“. Antrasis prašymas buvo adresuotas rektoriumi dėl nesutikimo pasilikti mokamoje vietoje dėl, jos nuomone, neteisingai įvykdytos rotacijos. Bendraujant su dėstytojais ir administracijos darbuotojais ir sprendžiant įvairius su neįgaliųjų studijomis susijusius klausimus, vienkartinės praktikos pamažu pradeda įsitvirtinti kaip natūrali studijų organizavimo proceso rutina.

Kai kurie neįgalūs studentai nieko specialaus nedaro, tik prisitaiko prie jau esamos situacijos aukštojoje mokykloje arba pasitelkia į pagalbą savo artimus draugus. Pavyzdžiui, 3 informantas, kuris juda vežimėliu, nepritaikytose aukštosios mokyklos patalpose nesusedurdavo su problema nepatekti į reikiamą vietą: „ne, man nebuvo tokios situacijos. Ne, nu tikrai nebuvo, ką aš žinau: jeigu reikia, tai reikia, surandu, ką reikia. Tų draugų gi pilna – ir Vilniuj, ir visur“. Kartais vien pačių informantų buvimas ir studijavimas kartu plečia aukštojo mokslo dalyvių požiūrį į negalę turinčius asmenis, jų potencialą ir galimybes.

Trečioji veiksmų ir sąveikų strategijų grupė yra susijusi su informantų pilietinio aktyvumo raiška. Iš interviu paaiškėjo, kad informantai konsultuoja kitus neįgalius studentus ir moksleivius aukštosios mokyklos pasirinkimo ir studijų proceso ypatumų klausimais, dalijasi asmenine patirtimi. Kaip pavyzdį pateikiame 1 informantės pasakojimą:

...viena mergina, kuri įstojo čia į universitetą, tai, kai jinai atvyko ir aš kai dariau joms, nu, kaip su šeima, ekskursiją, viskas labai idealiai tiko ir patiko, ir tikrai norėjo čia įstoti, ir specialybė nerealiai patiko, bet sunkumas su vaikščiojimu, tai pabandžiau palydėti iki bendrabučio, ir mergina tiesiog nesugebėjo taip toli nueiti. Sakau, „nu, tai turi laiko vasarą, kad išsilaikyti teises“. Toliau buvo mano konsultavimas dėl teisių gavimo, automobilio įsigijimo ir jau ten

toliau visi kiti dalykai, kurie nesusiję su universitetu, tai dabar mergina laksto dar geriau negu aš, turi ji teises vos porą mėnesių. Tai jinai atvažiuoja mašina į universitetą, pasistato čia automobilį prie pat, jai čia netoli ateiti.

Su studijų procesu susijusiais klausimais konsultuojama elektroniniu paštu, susitikus gyvai, neįgaliųjų stovyklose, Studijų mugių metu. Neįgalūs studentai, gyvenantys bendrabutyje, dalijasi turima informacija su tais, kurie ten negyvena.

Dalis informantų dalyvauja aukštojoje mokykloje organizuojamuose susitikimuose, kuriuose aptariamos studijų metu kylančios problemos. Dalyvaujantieji lankosi šiuose susitikimuose, nes laiko tai savo, kaip studento, pareiga. Bet tokie susitikimai būna vertinami ir kritiškai, nes susirenka nedaug neįgaliųjų ir dažniausiai „tie patys veidai visuose susitikimuose“ (6 informantė). Dalies informantų manymu, nėra prasmės dalyvauti šiuose susitikimuose, nes jie organizuojami labiau dėl galimybės atsakingiems asmenims „užsidėti plusą“ už vykdomą veiklą, o problemos taip ir lieka neišspręstos. Kai kurie informantai, kurie domisi negalės tematika, dalyvauja aukštojoje mokykloje tam organizuojamose šventėse: „aš vis viena, būdavo, padalyvauju kažkur, nueit, pasidomėt, kažką padaryt, man tas būdavo į naudą“ (12 informantas). Kiti neįgalieji kaip tik vengia renginių, susijusių su negalės tematika, ir stengiasi dalyvauti, būti įtraukti į visus studentus jungiančias akademinės ar laisvalaikio veiklas.

Keli informantai vykdė asmenines iniciatyvas, siekdami pagerinti studijų sąlygas. 23 informantas dvejus metus savo aukštosios mokyklos Studentų atstovybėje buvo atsakingas už neįgaliųjų studentų reikalus. Kaip vieną iš pagrindinių savo savanoriavimo laikotarpio iniciatyvų jis įvardija pastangas, kad programinė literatūra būtų pritaikyta neregiam – nuskenuojama ir prieinama elektroniniu formatu. Šiai iniciatyvai įgyvendinti buvo organizuojami susitikimai ir diskusijos su aukštosios mokyklos ir bibliotekos, universiteto leidyklos administracijos darbuotojais. Galiausiai ši iniciatyva liko neįgyvendinta, nes administracijos nuomone, dėl dešimties aklųjų tokio darbo daryti neverta. Pasak informanto, iš savo pusės „padariau tiek, kiek galėjau“. 19 informantė bandė kelti klausimą dėl neįgaliųjų koordinatoriaus pareigybės universitete, nes neįgaliesiems nėra paskirtas asmuo, su kuriuo būtų galima pasikonsultuoti. Ji nuėjo pasikalbėti šiuo klausimu su už studijas atsakingo skyriaus vadovu, tačiau tai norimų rezultatų nedavė.

Pažymėtina, jog informantų pasakojimai atskleidė tam tikrus neįgaliųjų veikimo principus. Siekdami studijų organizavimo proceso pokyčių, vieni remiasi dialogo principu: įvardijama problema ir pateikiamas konstruktyvus pasiūlymas, kaip būtų galima ją spręsti. Kitiems studijos yra kova už būvį ir savo teises. Pabrėžiama savos iniciatyvos, atsakomybės prisiėmimo ir veiksmų svarba: „dabar iki trečio kurso atkeliavus, tai tiesiog jaučiu užsiugdžius savyje tą kovojimo instinktą tokį, ir tiesiog jei kas ką, tai būtent kovojū“

(21 informantė). Informantės manymu, neįgalieji turi nustoti „tylėti“ ir išsakyti savo poreikius. 28 informantės teigimu, „jeigu nekovosi, tai ir šansų nėra, kad laimėsi“ ir „niekam tu nerūpi, jeigu pačiam sau nerūpėsi“. Informantai įvardija ir viešumo principą. Viešumas pasireiškia per dalyvavimą įvairaus pobūdžio veiklose – prieinamoje ir neprieinamoje aplinkoje: „pasikeitimas vyko, nes aš buvau visur pastebima ir man visur reikėjo“ (1 informantė) ir „visur manęs pilna“ (17 informantas). Daugelis informantų išryškina asmeninės iniciatyvos rodymą, nes „sotus alkano nesupras“ (4 informantas), o jeigu kažkas nevyksta, vadinasi, arba neįgaliesiems to nereikia, arba to nori nepakankamai žmonių. Neįgalieji skatina nebijoti prašyti pagalbos, kai jos tikrai reikia: „nebijok paprašyti ir nebijok ištiesti ranką kitam“ (4 informantas). Informantai pabrėžia, jog patys siekia būti kiek įmanoma savarankiškesni ir nesinaudoti savo negale: „stengiausi kiek įmanoma viską daryti pats“ (11 informantas). Pavyzdžiui, pastarasis informantas buvo išmokęs lipti laiptais kartu su vežimėliu. Taigi principai, kuriais dalyvaudami studijų procese remiasi informantai, varijuoja priklausomai nuo jų asmeninių savybių ir ankstesnių patirčių.

Pasekmės

Informantų veiksmų ir sąveikų pasekmės liečia juos pačius asmeniškai, jau studijuojančius ar dar tik studijuosiančius aukštojoje mokykloje neįgaliuosius ir instituciją.

Pokyčių institucijoje sąlygos – tai negalės atskleidimas ir nuo jos priklausančių poreikių išsakymas. Turintiems nematomą negalę galioja abi minėtos sąlygos. Neįgaliųjų, kurie atskleidžia savo negalę ir studijų sąlygų pritaikymo klausimais bendrauja su dėstytojais arba aukštosios mokyklos administracijos darbuotojais, poreikiai dažniausiai būna patenkinami. Poreikiai, susiję su studijų organizavimo proceso pokyčiais, patenkinami dažniau ir lengviau nei poreikiai, susiję su fizinės aplinkos pritaikymu: „jeigu pritaikyt aplinką ir šiaip fizinę ir informacinę aplinką, tai vis tiek neišvengiamai kainuoja daug, ir čia daug greitų pokyčių nebus“ (23 informantas). Nematomą negalę turinčių studentų poreikiai patenkinami vėliau, nes tenka įrodyti poreikių svarbą. Neįgaliųjų, kurie turi nematomą negalę ir jos neatskleidžia, poreikiai nebūna patenkinami. Neįgaliųjų dalyvavimo sėkmingumas, savo galios ir galėjimo prisidėti prie pokyčių suvokimas padeda jiems labiau pasitikėti savimi ir stiprinti savivertę: „per šešis metus kaip asmenybė užaugau labai žymiai“ (1 informantė). Tad laimi tie studentai, kurie atskleidžia savo negalę ir pasirenka bendrauti su akademinės bendruomenės nariais.

Atžvalga į neįgalių studentų poreikius aukštojoje mokykloje, švietimas negalės tematika daro teigiamą poveikį esamiems ir būsimiems neįgaliesiems studentams, nes atsiranda naujos studijų organizavimo praktikos, daugiau sužinoma apie negalę. Aktyviai dalyvaujančių neįgaliųjų veiklos rezultatas – būsimiems neįgaliesiems studentams lengviau studijuoti, reikia mažiau įrodinėti dėl negalės

kylančius poreikius: „man paliko įspūdį atsižvelgimas į negalę“ (8 informantė). Tai patvirtina, jog keičiasi institucinės praktikos ir „priprantama“ prie negalės.

Neįgalių studentų poreikių išreiškimas, siekis gerinti studijų sąlygas ir bendrą atmosferą aukštojoje mokykloje neįgaliųjų atžvilgiu prisideda prie institucijos pokyčių. Pastarieji paprastai yra susiję su kintančiu akademinės bendruomenės požiūriu į neįgaliuosius ir gilesnėmis žiniomis apie jų poreikius bei atitinkamais studijų organizavimo proceso, fizinės ir informacinės aplinkos pakitimais. Ilgainiui, bendradarbiaujant neįgaliesiems ir akademinė bendruomenei, atsiradę pokyčiai natūraliai tampa studijų organizavimo proceso dalimi: „dauguma kurčiųjų studijuoja Taikomosios dailės fakultete – dėstytojams jau įprastas įvykis“ (24 informantas). Daugėjant neįgalių studentų tokioje akademinėje aplinkoje, kur jie priimami ir vertinami, bendradarbiaujama su aukštojo mokslo procesų dalyviais, toliau nuolat keičiamas ir vystomas studijų organizavimo procesas.

Diskusija ir išvados

Neįgalių studentų dalyvavimas siekiant gerinti studijų sąlygas buvo užfiksuotas pereinamuoju laikotarpiu, kai keitėsi ir daugiau pasitikėjimo savimi įgydavo patys studentai, o aukštosios mokyklos pradėjo suvokti savo atsakomybę dėl studijų prieinamumo. Tokio pobūdžio tyrimas išryškino neįgaliųjų galią ir dalyvavimo svarbą, kuris, egzistuojant teigiamai institucinei nuostatai, tampa realių pokyčių užuomazgomis. Instituciniai pokyčiai atveria kelius heterogeniškesnei studentų grupei ir daro lankstesnę patį studijų organizavimo procesą.

Remiantis A. Giddenso mintimis galima teigti, jog neįgalūs studentai yra veikėjai, kurie, įgyvendinami savo veiksnumą, keičia socialines praktikas, t. y. studijų organizavimo procesą. Šiame tyrime buvo kontekstualiai analizuojamas veikėjų dalyvavimas gerinant studijų sąlygas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Paaiškėjo, kad institucinės dalyvavimo kliūtys institucijoje tampa neįgaliųjų iniciatyvų prielaida. Įstatymų bazėje įtvirtinti aukštųjų mokyklų įsipareigojimai sudaryti sąlygas neįgaliesiems studijuoti ir pačių informantų galios daryti įtaką pokyčiams pajautimas skatina tikslingą dalyvavimą. Informantų dalyvavimo amplitudė priklauso nuo to, kiek aukštoji mokykla yra pasirengusi priimti neįgaliuosius, pačių studentų poreikio būti bendra akademinės bendruomenės dalimi, o ne išskirtiniais dėl savo negalės bei ekspertizmo šioje srityje suvokimo. Įdomu tai, jog informantai suinteresuoti dalyvauti studijų sąlygų gerinimo procese tiek, kuomet jie gali savarankiškai ir lygiavertiškai studijuoti su kitais studentais, o tolesnė veikla domina tik vienetus. Neįgaliųjų tolesnis dalyvavimas priklauso nuo įsiterpiančių sąlygų, kurios skatina arba apriboja informantų veiksmus. Neįgalieji jaučiasi motyvuoti veikti tuomet, kai sulaukia teigiamo grįžtamojo ryšio ir palaikymo iš akademinės bendruomenės narių ir yra konkrečių atsižvelgimo į jų poreikius

ir prašymus pavyzdžių studijų organizavimo procese arba pritaikant fizinę aukštosios mokyklos aplinką. Neįgaliesiems lengviau pasiekti užsibrėžtus tikslus, jeigu jie tai daro kartu su kitais neįgaliaisiais arba su Studentų atstovybe. Galiausiai, neįgaliųjų dalyvavimas priklauso nuo pirminės ir antrinės socializacijos metu įgytų patirčių bei formuotų teigiamų lūkesčių jų atžvilgiu. Aitinkamai, nesant šioms sąlygoms, iniciatyvumas ir dalyvavimas slopinamas. Rezultatų analizė atskleidė, jog veiksmai ir sąveikos, kurias neįgalieji pasitelkia siekti studijų sąlygų gerinimo, gali būti suskirstyti į tris pagrindines sritis: akademinės bendruomenės požiūrio keitimo į negalę turinčius asmenis, studijų sąlygų sudarymo ir studijų organizavimo proceso pokyčius, pilietinio aktyvumo apraiškas. Informantų veiksmų pasekmes jaučia pirmiausia jie patys, kiti neįgalūs studentai bei institucija. Iš esmės rezultatai atskleidžia asmenų veikimo modelį, kuris yra pavyzdys, kaip įstatymų bazėje užfiksuotų aukštosios mokyklos įsipareigojimų sudaryti sąlygas studijuoti neįgaliesiems įgyvendinimas prasideda nuo skatinimo „iš apačios“. A. Giddenso žodžiais tariant, veikėjai įgyvendina savo veiksnumą gerinant studijų sąlygas, nes suvokia, jog tik tokiu būdu gali atsirasti pageidaujami pokyčiai dar jiems studijuojant.

Analizė parodė tendenciją, jog atskleisdami savo negalę ir išsakydami savo poreikius informantai turi didesnes galimybių sulaukti teigiamo atliepo į jų prašymus. Dažnai į tų neįgaliųjų, kurie slepia savo negalę (ir tai dažniausiai daro turintys somatinių ir psichinių sutrikimų), poreikius nėra atsižvelgiama. Tokiu būdu aukštojoje mokykloje formuojasi suvokimas neįgaliųjų studentų, kaip grupės, kuriai priklauso turintys judėjimo, regos ir klausos sutrikimus. Rezultatai siejasi su A. Giddenso struktūracijos teorija, nes parodo, jog pokyčiai, susiję su studijų sąlygų neįgaliesiems sudarymu, atsiranda tik esant abipusei bendradarbiavimo sąveikai tarp konkrečių informantų ir institucijų, kuriose jie studijuoja, t. y. makrostruktūros yra sukuriamos ir perkuriamos per nepertraukiamą mikrolygmens sąveiką (Giddens 1984).

Šis tyrimas yra tąsa Lietuvoje jau pradėtų neįgaliųjų studentų asmeninių patirčių studijų (Grincevičienė 2002; Klimavičienė et al. 2003; Daugėla, Žukauskas 2005; Šėporaitytė, Tereškinas 2007). Straipsnyje nagrinėjamas tyrimas labiausiai susijęs su Mariaus Daugėlos (2004) ir J. Ruškaus ir kt. (2007) studijomis. Šiame darbe toliau gilinamasi į Daugėlos jau pradėtas nagrinėti neįgaliųjų studijų patirtis: jų savarankiškumą, kompetencijų panaudojimą, beįgėiškumo apraiškas, tik mažiau dėmesio skiriama emocinėms-psichologinėms patirtimis, o daugiau – neįgaliųjų galios pasireiškimui, dalyvavimui ir veiksmų strategijoms. Šio tyrimo rezultatai glaudžiai siejasi su J. Ruškaus ir kt. studijos išvadomis, jog neįgaliųjų buvimas institucijoje yra iššūkis aukštosios mokyklos identitetui, nes reikalauja atsiverti kitoniškumui ir įvairovei bei abiejų – individo ir institucijos – kooperacijos. Straipsnyje pristatomi rezultatai sustiprina požiūrį į neįgaliuosius, kaip galinčius, kryptingai veikiančius ir pasisekimą patiriančius asmenis. Nors tai nepaneigia apskritai egzistuojančių tendencijų, jog neįgaliųjų studentų įnašas siekiant grupės / institucijos tikslų

ir gaunant rezultatus yra tik potencialus arba minimalus (Daugėla 2004); dažniausiai „aukštojo mokslo dalyviai (neįgalieji, administracija, NVO ir kt.) plėtoja iniciatyvą atskirai, nederina vieni kitų interesų, galimybių, interesų“ (Ruškus et al. 2007, 166). Priežastis, kodėl šiame straipsnyje analizuojamo tyrimo rezultatai skiriasi, glūdi pačių aktyviausių ir lyderystės savybėmis pasižyminčių informantų tikslinėje atrankoje.

Straipsnyje nagrinėjamas tyrimas yra susijęs su užsienyje vykdytais tyrimais, kuriuose pabrėžiamas neįgaliųjų dalyvavimas ir dėl to atsirandantys pokyčiai, kai plėtojamas teigiamas negalę turinčių asmenų įvaizdis (Watson 2002; Camilleri 1999). Pastebima tendencija, jog daugelis tyrimų apie neįgaliųjų studijų patirtis (Holloway 2001; Vickerman, Blundell 2010; Shevlin et al. 2004; Leicester, Lovell 1997; Goode 2007; Madriaga 2007; Borland, James 1999; Collinson, Penketh 2010) identifikuoja asmenų patiriamas problemas studijų kontekste bei tai, kaip institucija turėtų atsizvelgti ir atliepti neįgaliųjų poreikius. Tai iš esmės skiriasi nuo šiame straipsnyje pristatomų tyrimo rezultatų, nes susitelkiama į tai, kaip patys neįgalūs studentai prisideda prie pokyčių atsiradimo ir kokį santykį konstruoja su institucija. Kitas skirtumas yra susijęs su tiksline studentų grupe, nes minėtų studijų tyrimo lauke yra mokymosi negalių (disleksija, disgrafija) turintys studentai, o šiame tyrime ir apskritai Lietuvoje šių sutrikimų turintys asmenys nėra identifikuojami aukštojo mokslo kontekste. Šis tyrimas siejasi su Elizabeth Evans-Getzel ir Colleen A. Thoma (2008) studija, kurioje buvo nagrinėjama pačių neįgaliųjų studentų apsisprendimo svarba, kuri atpažįstama ir Lietuvos neįgaliųjų studentų patirtyse. Taip pat randama artimų sąsajų su Enid Weiner (1997) disertaciniu tyrimu apie psichikos sutrikimų turinčių studentų patirtis, kuriame taip pat buvo naudojama grindžiama teorija, nagrinėjamos studijų patirtys bei neįgaliųjų ir institucijos sąveikos. Tačiau neįgalieji studentai E. Weiner tyrime dalyvavo jau sukurtoje ir pagal poreikius išvystytoje paslaugų sistemoje aukštojo mokykloje, o ne patys ją kūrė.

Šis tyrimas išskirtinis tuo, jog neįgalus asmuo pristatomas kaip aktyvus ir galią turintis veikėjas, sprendžiant studijų gerinimo klausimus. Visuomenėje dominuoja neigiamas neįgalumo diskursas, ateinantis iš tradicinio altruistinio traktavimo ir medicininio modelio (Houser, Domokos-Cheng Ham 2004). Šiame diskurse vyrauja netekties (Watermeyer 2009), pasyvios priklausomybės (Bochel et al. 2005; Barnes, Mercer 2010), gebėjimų trūkumo (Camilleri 1999), sužeistųjų, nusižeminusių, išsigimusių (Hughes 2009), tragedijos (Kuppers 2004) įvaizdžiai. Kaip priešprieša vyraujančiam diskursui, anot Naomi Sunderland ir kt. (2009), egzistuoja tylusis neįgalumo diskursas, siejamas su teigiamomis konotacijomis žyminčiomis, kad neįgalieji gali būti ir yra konkurencingi, sėkmingai veikiantys, pasitikintys savimi, nepriklausomi; linkę rizikuoti, seksualūs, kontroliuojantys save, sveiki, protingi, patrauklūs arba kompetentingi (Gordon, Roseblum 2001). Šiame tyrime neįgalieji – įgauinantys pasitikėjimo studijų metu, vertinantys save, protingi, aktyvūs ir pri-

sidedantys prie studijų organizavimo pokyčių. Be to, jų sėkmės pavyzdžiai prisideda prie teigiamo neįgaliųjų studentų įvaizdžio formavimo.

Tyrimo rezultatai pirmiausia aktualūs aukštojo mokslo dalyviams, būsimiems neįgaliesiems studentams ir jų šeimoms bei neįgaliųjų įvaizdiui visuomenėje. Aukštojo mokslo dalyviams rezultatai atskleidžia neįgaliųjų poreikius, studijų sąlygų sudarymo svarbą ir atveria nišą plėtotis specialiųjų paslaugų sferai, siekiant atžvalgos į neįgaliųjų studentų poreikius ir tokiu būdu kuriamos lygiavertiškos studijų patirties. Būsimiems neįgaliesiems studentams ir jų šeimoms šio tyrimo rezultatai turėtų būti tam tikras kelrodis ir geroji praktika, parodanti asmeninės iniciatyvos svarbą ir veiklos būdus, siekiant atžvalgos į specialiuosius poreikius. Galiausiai, tyrimo rezultatai prisideda prie teigiamo neįgaliųjų įvaizdžio kūrimo visuomenėje, nes informantų patirtys įrodo jų kompetencijas, konkurencingumą ir patiriamą pasisekimą, taip pat įvardijamos sąlygos, kurioms esant neįgalūs asmenys skatinami veikti ir yra įgalinimi.

Šis tyrimas turi du pagrindinius apribojimus. Pirmiausia buvo vykdoma tikslinė informantų atranka, kurios pasekmė buvo skirtingas asmenų pasiskirstymas pagal negalės pobūdį. Taigi daugiausiai buvo asmenų, turinčių skirtingus judėjimo sutrikimus, kiek mažiau regos ir klausos. Mažiausiai informantų turėjo somatinių ir psichinių sutrikimų, ir jų patirtys tyrimo rezultatuose atsispindi epizodiškai. Antrasis apribojimas yra susijęs su pusiau struktūruoto interviu metodu, kuris nubrėžė paties pokalbio gaires, todėl daugiau dėmesio buvo skiriama teigiamoms veiklos praktikoms.

Tolesniuose neįgaliųjų studentų asmeninių patirčių tyrimuose galima būtų labiau susitelkti į dalyvavimo potyrius pagal skirtingas negales, ypatingą dėmesį skiriant turintiems somatinių ar psichinių sutrikimų. Neidentifikuotas tyrimo laukas yra mokymosi negalių turintys studentai Lietuvos aukštojo mokslo kontekste. Susidomėjimą kelia ir prie teigiamo neįgaliųjų įvaizdžio kūrimo galėtų prisidėti studijos apie negalę turinčių dėstytojų darbo patirtis.

Literatūra

- Adomaitienė, R., Ostasevičienė, V. 2004. *Neįgalių studentų specialiųjų poreikių tenkinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose*. Internetinė prieiga: <http://www.lkka.lt/naujienos/tyrimas.pdf> [žiūrėta 2005 02 12].
- Ambrukaitis, J. 2001. „Neįgalus asmuo aukštojoje mokykloje“. *Konferencijos „Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika“ pranešimų medžiaga*. Kaunas.
- Aukštojo mokslo įstatymas. 2000. *Valstybės žinios*, Nr. 27.
- Barnes, C., Mercer, G. 2010. *Exploring Disability*. Cambridge: Polity Press.
- Bochel, H., Bochel, C., Page, R., Sykes, R. 2005. *Social Policy: Issues and Developments*. England: Pearson Education Limited.
- Borland, J., James, S. 1999. „The Learning Experience of Students with Disabilities in

- Higher Education. A Case Study of a UK University.” *Disability & Society* 14 (1): 85–101.
- Camilleri, J. M. 1999. “Disability: A Personal Odyssey.” *Disability & Society* 14 (6): 845–853.
- Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Collinson, C., Penketh, C. 2010. “‘Sit in the Corner and Don’t Eat Crayons’: Post-graduates with Dyslexia and the Dominant ‘Lexic’ Discourse.” *Disability & Society* 25 (1): 7–19.
- Corbin, J., Strauss, A. 2008. *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Los Angeles: Sage Publications.
- Daugėla, M. 2004. *Neįgaliųjų, studijuojančių aukštojoje mokykloje (universitete), socialinis dalyvavimas ir įgalinantys resursai*. Internetinė prieiga: http://www.socialiniaiityrimai.lt/Patalpinti/socialaprt_santrauka_2006.pdf [žiūrėta 2006 12 04].
- Dėl finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose. 2006. *Valstybės žinios*, Nr. 93.
- Ebersold, S. 2007. “Affiliating Participation for Active Citizenship.” *Scandinavian Journal of Disability Research* 9 (3–4): 237–253.
- Evans-Getzel, E., Thoma, C. A. 2008. “Experiences of College Students with Disabilities and the Importance of Self-Determination in Higher Education Settings.” *Career Development for Exceptional Individuals* 31 (77): 77–84.
- Foster-Fishman, P., Jimenez, T., Valenti, M., Kelley, T. 2007. “Building the Next Generation of Leaders in the Disabilities Movement.” *Disability & Society* 22 (4): 341–356.
- Freire, P. 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto alba.
- Fuller, M., Bradley, A., Healey, M. 2004. “Incorporating Disabled Students Within an Inclusive Higher Education Environment.” *Disability & Society* 19 (5): 455–468.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Goode, J. 2007. “‘Managing’ Disability: Early Experiences of University Students with Disabilities.” *Disability & Society* 22 (1): 35–48.
- Gordon, B. M., Rosenblum, K. E. 2001. “Bringing Disability into Sociological Frame: A Comparison of Disability with Race, Sex and Sexual Orientation Statuses.” *Disability & Society* 16 (1): 5–19.
- Grincevičienė, V. 2002. „Neįgalių studentų požiūris į invalidų socialinės integracijos procesą“. *Socialinis darbas* 1 (1): 82–88.
- Holloway, S. 2001. “The Experience of Higher Education from the Perspective of Disabled Students.” *Disability & Society* 16 (4): 597–615.
- Houser, R. A., Domokos-Chen Ham, M. A. 2004. *Gaining Power and Control Through Diversity and Group Affiliation*. London: Praeger.
- Hughes, B. 2009. “Wounded/Monstrous/Subject: A Critique of the Disabled Body in the Sociological Imaginary.” *Disability & Society* 24 (4): 399–410.
- Kitchin, R. 2000. “The Researched Opinions on Research: Disabled People and Disability Research.” *Disability & Society* 15 (1): 25–47.
- Klimavičienė, M., Aželskienė, A., Matuzevičiūtė, D. 2003. „Nepriگردinčių studentų problemos“. *Konferencijos „Sutrikusios klausos asmenų ugdymas: realijos ir ateities vizija“ pranešimo medžiaga*. Šiauliai.

- Kuppers, P. 2004. *Disability and Contemporary Performance. Bodies on Edge*. London: Routledge.
- Leicester, M., Lovell, T. 1997. “Disability Voice: Educational Experience and Disability.” *Disability & Society* 12 (1): 111–118.
- Linton, S. 1998. “Disability Studies/Not Disability Studies.” *Disability & Society* 13 (4): 525–540.
- Madriaga, M. 2007. “Enduring Disablism: Students with Dyslexia and Their Pathways into UK Higher Education and Beyond.” *Disability & Society* 22 (4): 399–412.
- Mokslo ir studijų įstatymas. 2009. *Valstybės žinios*, Nr. 54.
- Neigaliųjų socialinės integracijos įstatymas. 2005. *Valstybės žinios*, Nr. 71.
- Patton, M. Q. 2002. *Qualitative Research & Evaluation Method*. 3rd edition. Newbury Park: Sage Publications.
- Ruolytė, R. 2009. *Pakeliui į prieinamas studijas*. Vilnius: Lietuvos studentų sąjunga.
- Ruškus, J., Daugėla, M., Žukauskas, S., Blinstrubas, A., Šaparnis, G. 2007. *Aukštasis mokslas ir studentai, turintys negalę*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Ruškus, J., Mažeikis, G. 2007. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Shevlin, M., Kenny, M., McNeela, E. 2004. “Participation in Higher Education for Students with Disabilities: An Irish Perspective.” *Disability & Society* 19 (1): 15–30.
- Simmons, B., Blackmore, T., Bayliss, P. 2008. “Postmodern Synergistic Knowledge Creation: Extending the Boundaries of Disability Studies.” *Disability & Society* 23 (7): 733–745.
- Specialiojo ugdymo įstatymas. 1998. *Valstybės žinios*, Nr. 115.
- Strauss, A., Corbin, J. 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage Publications.
- Sunderland, N., Catalano, T., Kendall, E. 2009. “Missing Discourses: Concepts of Joy and Happiness in Disability.” *Disability & Society* 24 (6): 703–714.
- Šeporaitytė, D., Tereškinas, A. 2007. *Neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje*. Internetinė prieiga: <http://www.lygybe.lt/assets/Ne%C4%AFgali%C5%B3j%C5%B3%20%C4%AFsidarbinimo%20ir%20mokslo%20galimybi%C5%B3%20tyrimas.pdf> [žiūrėta 2011 03 14].
- Švietimo įstatymas. 2011. *Valstybės žinios*, Nr. 38.
- Valentinavičius, V. 2011. *Neįgalieji Lietuvos aukštosiose mokyklose 2010–2011 akademinių mokslo metais*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Lietuvos studentų sąjunga.
- Vickerman, P., Blundell, M. 2010. “Hearing the Voices of Disabled Students in Higher Education.” *Disability & Society* 25 (1): 21–32.
- Viluckienė, J. 2011. *Judėjimo negalią turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Watermeyer, B. 2009. “Claiming Loss in Disability.” *Disability & Society* 24 (1): 91–102.
- Watson, N. 2002. “Well, I Know This Is Going to Sound Very Strange to You, But I Don’t See Myself as a Disabled Person: Identity and Disability.” *Disability & Society* 17 (5): 509–527.
- Weiner, E. 1997. *The Meaning of Education for University Students with Mental Illness: An Exploratory Qualitative Study*. Daktaro disertacija. Torontas: Toronto universitetas.

“Everything Depends on You”: Disabled Students’ Participation in Lithuanian Higher Education Institutions

Summary

This article analyzes the position of disabled students in the Lithuanian higher education institutions. The Lithuanian national legislation guarantees equal opportunities for disabled people to study in higher education institutions. However, in practice disabled students face various problems and barriers while pursuing their education. Using Anthony Giddens’s structuration theory and the paradigm of social participation, this article presents some data from Rūta Ruolytė-Verschoore’s doctoral research. To analyze 32 semi-structured interviews with disabled students actively involved in leadership activities, the author uses grounded theory. The research results demonstrate that students with disabilities encounter the following obstacles in the Lithuanian higher education institutions: a lack of access to physical and informational environment, a lack of flexibility in study organization process, the absence of special services and academic community’s skeptical attitude towards their abilities to study. The research also shows that civically engaged disabled students orient their strategies of action towards changing academic community’s attitudes and making study organization process more flexible. As a consequence of disabled students’ actions and interactions, study routine and institutional practices in higher education institutions start to change and become more inclusive and flexible.